

ПОПЕРЕДЖЕННЯ РЕЦЕДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті автором охарактеризовано міри кримінально-правового впливу на неповнолітніх та досліджено систему профілактичних заходів до неповнолітніх, що повторно вчиняють кримінальні правопорушення. Зроблено висновок, що запобігання повторній злочинності неможливе без руйнування та викорінення кримінальної субкультури, традицій і звичаїв, які суперечать загальнолюдським цінностям і спрямовані на утримання особи у злочинному оточенні. Необхідно розробити та впровадити ефективні заходи протидії кримінальній субкультури в установах позбавлення волі, включаючи зміну концепції умов утримання засуджених. Велику роль у запобіганні нових кримінальних правопорушень можуть відігравати пенітенціарна та постпенітенціарна робота виправно-трудоустанов і органів внутрішніх справ, яка полягає у кардинальній зміні умов утримання засуджених, знятті невинуватених обмежень, руйнуванні тюремного співництва, удосконаленні системи адміністративного нагляду, соціального контролю й допомоги тощо. З огляду на підвищення рівня постпенітенціарної профілактики повторної злочинності, варто звернути увагу на такі пропозиції: розроблення і прийняття нормативних актів, які законодавчо визначають права і обов'язки державних органів і громадських організацій щодо соціальної адаптації засуджених; створення державної системи постпенітенціарної опіки для надання допомоги і підтримки засуджених після звільнення; впровадження патронажної служби, яка займатиметься соціальною роботою та наглядом за звільненими, надаючи їм психологічну, психотерапевтичну, наркологічну, психіатричну, медичну, юридичну, фінансову та іншу допомогу з метою зменшення соціальної відчуженості; максимальне заохочення участі органів місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, об'єднань, рухів, соціальних груп та окремих громадян у соціальній адаптації тих, хто відбув покарання.

Ключові слова: попередження, злочинність, неповнолітні, рецидив, повторність.

В останні роки багато науковців відзначають тенденцію значного омолодження осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Ця тенденція характерна як для кримінальних правопорушень неповнолітніх (стабільно зростає загальна кількість та питома вага осіб молодшої вікової групи 14–15 років серед усіх неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення), так і

для загальної злочинності (стабільно збільшується загальна кількість та питома вага осіб віком 18–24 років серед усіх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення).

Кримінально-правовими наслідками вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми є кримінальне покарання та інші заходи кримінально-правового впливу. Кримінальне покарання, будучи по суті позбавленням, обмеженням, виконує важливу роль охорони від злочинних посягань на конституційний лад України, права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадську

безпеку, навколишнє середовище, мир та безпеку людства.

Перелік основних видів покарань, що призначаються неповнолітнім, міститься в ст. 98 КК України і включає: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк [1]. Таким чином, законодавець передбачив для неповнолітніх 5 видів основних покарань, що значно менше, ніж для дорослих, які визначені у ст. 51 КК України, яка передбачає 12 видів покарань.

У системі видів покарань, що застосовуються не тільки до неповнолітніх, а й до дорослих осіб, засуджених за вчинені кримінальні правопорушення, на перше місце поставлений штраф, який може призначатися неповнолітнім яку вигляді основного, так і додаткового покарання.

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене

стягнення. Розмір штрафу, в тому числі за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт [1].

Громадські та виправні роботи. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків [1].

Арешт є найсуворішим видом покарання для неповнолітніх. Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти днів. Згідно коментаря до статті 101 Кримінального кодексу України неповнолітні повинні відбувати арешт окремо від дорослих засуджених. Умови відбування арешту неповнолітніми визначаються кримінально-виконавчим законодавством. Порівняно з дорослими засудженими тривалість арешту для неповнолітніх істотно скорочена – удвічі мінімальний термін і в чотири рази – максимальний. Арешт призначається неповнолітнім, які на момент постановлення вироку досягли 16-річного віку. Сам же злочин, за який призначається арешт, може бути вчинений і до досягнення 16-річного віку. Настання повно-

ліття у період відбування арешту не є підставою для зміни тривалості арешту порівняно з тією, яка обмежена ст. 101 КК України. Неповнолітні, які є військовослужбовцями (зокрема, курсанти військових навчальних закладів), відбувають арешт на гауптвахті (ч. 2 ст. 60 КК України). Відповідальність за втечу з-під арешту настає за ст. 393 КК України.

За статтею 102 КК України покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених пунктом 5 частини третьої цієї статті. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому: за нетяжкий злочин – на строк не більше чотирьох років; за тяжкий злочин – на строк не більше семи років; за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років [1].

Аналіз практики призначення покарання неповнолітнім в Україні показує, що найбільш розповсюдженим покаранням, що призначається, для неповнолітніх є позбавлення волі.

Зазначимо, що і абсолютні показники, і питома вага неповнолітніх засуджених до реального відбування позбавлення волі досить високі.

Окрім покарань суд може відповідно до ст. 104 КК України звільнити неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення від кримінальної відповідальності з випробуванням, але в цьому разі суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи. Іспитовий строк устанавлюється тривалістю від одного до двох років.

Також, згідно статті 105 КК України, неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд бать-

ків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у частині другій цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом [1].

Існуюча в законі можливість застосування до неповнолітніх покарань та інших заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, тим не менш вкрай на низькому рівні реалізується на практиці. Очевидно, що це обумовлено багатьма обставинами, в тому числі і недосконалістю кримінального закону.

Щодо неповнолітніх, які мають самостійний заробіток чи майно, на яке може бути звернено стягнення, застосування штрафу виглядає логічним. Неповнолітній особисто несе відповідальність за дії зі своїм майном чи заробленими ним особисто грошима. В цьому випадку штраф справді може бути ефективним заходом кримінально-правового впливу.

На жаль, ситуація, що виникла в нашій країні в сфері рецидивної злочинності неповнолітніх, незважаючи на прийняті заходи (затверджено ряд нормативних актів), є дуже складною. Крім того, варто підкреслити, що кримінальні правопорушення, які вчиняються неповнолітніми, особливо рецидивні, відрізняються більшою нахабністю, агресивністю та жорстокістю, ніж кримінальні правопорушення, що вчинені дорослими. Практичний досвід показує, що одна з найбільш вірогідних версій під час розслідування випадків виявлення трупа з багатьма ножовими пораненнями полягає в тому, що кримінальне правопорушення вчинили неповнолітні, жінки або особи з психічними розладами.

Більшість кримінальних правопорушень (а це приблизно 80%) вчиняються неповнолітніми

за місцем їх проживання або в місцях, де вони проводять свій вільний час, таких як дискотеки, бари, кафе або навчальні заклади.

70% кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, відбуваються в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Україна стикається з серйозною проблемою наркотичної залежності. Нажаль, цьому негативному явищу сприяють об'єктивні обставини. Існують ряд об'єктивних факторів, які спонукають до вживання наркотичних речовин. По-перше, соціально-психологічні умови, такі як психологічний дискомфорт та свідомий вплив криміногенних структур на підлітків через наркотики. По-друге, існує сильний тиск з боку наркотичного середовища, оскільки Україна є транзитною точкою та базою для наркотиків. По-третє, присутність великої кількості сімей з алкогольною залежністю призводить до генетичних наслідків, і в майбутньому можуть народжуватись діти з підвищеною схильністю до алкоголізму. Також варто відзначити низький рівень екологічної культури, що посилює наркотичний вплив, а також те, що наркотизація стає найпростішим і доступним способом розваги у контексті обмежених можливостей для дітей і молоді [2].

Отже, ми вважаємо, що для запобігання злочинності серед неповнолітніх в Україні, крім існуючих медичних служб (наркологічних служб органів охорони здоров'я), необхідно створити служби інформаційної, освітньої та психолого-педагогічної підтримки. Оскільки медична допомога є примусовою і неактивною для підлітків, ці служби мають за мету здійснювати педагогічну психотерапію, самотренування та ефективні методики для звільнення підлітків від наркотичної залежності.

Варто зазначити, що такі служби існують у різних формах у всіх цивілізованих країнах. Наприклад, у США існують громадські групи, які спостерігають за підлітками та надають їм допомогу. Ці групи фінансуються бізнесменами, які створюють власні програми та фонди для боротьби з дитячою наркоманією, а їх концепція базується на захисті прав людини і дитини. Високий рівень громадської свідомості спонукає бізнесменів до цієї роботи. Завдяки їхній діяльності за останні 20 років вдалося знизити рівень вживання наркотичних речовин на 40%.

У Польщі спеціальні товариства, що фінансуються державою та координуються на високому рівні уряду, займаються профілактичною роботою. Основною метою цих товариств є соціаль-

но-психологічна реабілітація неповнолітніх, а їх діяльність включає інформаційно-просвітницькі та консультативні заходи [3, с. 53].

Прояви неправомірної поведінки підлітків, викликані впливом алкоголю та інших наркотичних речовин, пов'язані з психологічними особливостями, характерними для цього вікового періоду. Внаслідок несформованості стійкості їхньої психіки підлітки стають схильними до впливу різних факторів, будь то традиційні або нові (внаслідок інформаційного впливу, групової психології, почуття протесту або групового тиску). Алкоголь, так само як і тютюн, має активний вплив на розгальмування моральних якостей підлітків, підриває їхнє здоров'я, моральні цінності та взаємини. Це призводить до того, що аморальна поведінка, порушення закону та злочини характеризуються жорстокими та невмотивованими діями [4].

Один із важливих загально-соціальних методів запобігання повторній злочинності – це поліпшення системи виховання людини. Цей підхід є найтривалішим, складним, але найнадійнішим засобом запобігання повторній злочинності, оскільки він спрямований на усунення основи для широкого поширення первинної злочинності. Самовиховання, сім'я, школа, оточуюче середовище, колектив, суспільство і держава повинні створити єдину систему виховання. Для досягнення цієї загально-соціальної мети запобігання повторній злочинності на ранніх стадіях соціалізації особи необхідно вжити такі заходи: створити єдину систему виховання і профілактики в Україні; забезпечити реалізацію конституційного права неповнолітніх і молоді на виживання і розвиток; змінити принцип виділення фінансових ресурсів на розвиток, виховання та охорону здоров'я дітей і підлітків. Спеціальна кримінологічна профілактика повторної злочинності повинна включати два основні напрямки: кримінологічну профілактику та запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Також важливо підкреслити, що запобігання повторній злочинності неможливе без руйнування та викорінення кримінальної субкультури, традицій і звичаїв, які суперечать загальнолюдським цінностям і спрямовані на утримання особи у злочинному оточенні. Необхідно розробити та впровадити ефективні заходи протидії кримінальній субкультури в установах позбавлення волі, включаючи зміну концепції умов утримання засуджених. Велику роль у запобіганні нових

кримінальних правопорушень можуть відігравати пенітенціарна та постпенітенціарна робота виправно-трудова установ і органів внутрішніх справ, яка полягає у кардинальній зміні умов утримання засуджених, знятті невинуватених обмежень, руйнуванні тюремного співництва, удосконаленні системи адміністративного нагляду, соціального контролю й допомоги тощо. З огляду на підвищення рівня постпенітенціарної профілактики повторної злочинності, варто звернути увагу на такі пропозиції: розроблення і прийняття нормативних актів, які законодавчо визначають права і обов'язки державних органів і громадських організацій щодо соціальної адаптації засуджених; створення державної системи постпенітенціарної опіки для надання допомоги і підтримки засуджених після звільнення; впровадження патронажної служби, яка займатиметься соціальною роботою та наглядом за звільненими, надаючи їм психологічну, психотерапевтичну, наркологічну, психіатричну, медичну, юридичну, фінансову та іншу допомогу з метою зменшення соціальної відчуженості; максимальне заохочення участі органів місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, об'єднань, рухів, соціальних груп та окремих громадян у соціальній адаптації тих, хто відбув покарання.

Кожне друге кримінальне правопорушення вчиняється у групі. Серед неповнолітніх досить невелика частка вчиняє повторні кримінальні правопорушення, оскільки зазвичай до досягнення особою 18 років вже мається попереднє засудження..

Для виконання примусових заходів виховного впливу та інших виховних заходів (у разі їх застосування) до неповнолітніх злочинців необхідно створення спеціалізованого державного органу.

Основними функціями такого державного органу мають бути:

- збирання та аналіз інформації про неповнолітнього, його найближче оточення;
- здійснення нагляду за виконанням батьками або особами, які їх замінюють, покладених на них судом функцій;
- здійснення нагляду за виконанням неповнолітніми обмежень та особливих вимог щодо їх поведінки, встановлених судом;
- здійснення контролю за виконанням неповнолітнім обов'язків, покладених судом;
- надання допомоги неповнолітнім у вирішенні проблем у соціально-побутовій сфері,

у працевлаштуванні, пов'язаних із їхньою ресоціалізацією, у тому числі і неповнолітнім, які звільнилися з виховних колоній;

– координація діяльності суб'єктів системи попередження рецидивної злочинності неповнолітніх щодо питань, пов'язаних з адаптацією та ресоціалізацією неповнолітніх.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (станом на 21.05.2015 р.) URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / [В. Бадира, О. Букалов, А. Гель, М. Романов, І. Яковець] ; за заг. ред. Є. Захарова. Х. Права людини, 2011. 368 с.

3. Коваль В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2012. № 7. С. 51–54.

4. Романов М. Звільнення від відбування покарання: [навч. посібник]. Х. Права людини, 2012. 112 с.

Biniuk N. M. Prevention of reciditive crime of juvenile

In the article, the author characterized the measures of criminal law influence on minors and investigated the system of preventive measures for minors who repeatedly commit criminal offenses. It was concluded that the prevention of repeated crime is impossible without the destruction and eradication of the criminal subculture, traditions and customs that contradict universal human values and are aimed at keeping a person in a criminal environment. It is necessary to develop and implement effective measures to combat the criminal subculture in prisons, including changing the concept of the conditions of detention of convicts. A major role in the prevention of new criminal offenses can be played by the penitentiary and post-penitentiary work of correctional labor institutions and internal affairs bodies, which consists in radically changing the conditions of detention of convicts, removing unjustified restrictions, destroying the prison community, improving the system of administrative supervision, social control and assistance, etc. In view of increasing the level of post-penitentiary prevention of recidivism, it is worth paying attention to the following proposals: development and adoption of normative acts that legally define the rights and obligations of state bodies and public organizations regarding the social adaptation of convicts; creation of a state system of post-penitentiary care to provide assistance and support to convicts after release; introduction of a patronage service, which will deal with social work and supervision of released persons, providing them with psychological, psychotherapeutic, narcological, psychiatric, medical, legal, financial and other assistance with the aim of reducing social alienation; maximum encouragement of the participation of local self-government bodies, public and religious organizations, associations, movements, social groups and individual citizens in the social adaptation of those who have served their sentence.

Key words: prevention, crime, juveniles, relapse, repetition.